

Cherepanov A.I. SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE FARMERS KIEV PROVINCE IN THE FIRST QUARTER OF THE XIX CENTURY.

In article addresses the social and legal status of the farmers Kiev province in pre-reform period.

Key words: serfs farmers, state farmers, legislation, rent.

УДК 262 (477.41) «1800/1850»

Т.В. Кузнець

КИЇВСЬКА ЄПАРХІЯ ПОЧАТКУ ХІХ СТ.: ФОРМУВАННЯ ЦЕРКОВНО-АДМІНІСТРАТИВНОЇ СТРУКТУРИ

На основі джерел у статті прослідковується процес формування території Київської єпархії та створення системи єпархіального управління, яка на етапі створення уніфікувалась з церковно-адміністративною структурою Російської Православної Церкви.

Ключові слова: Київська єпархія, Київська духовна консисторія, духовні правління, благочинницькі округи, благочинні, митрополит.

Історики уже неодноразово констатували, що після десятиліть своєрідного «затишшя» в дослідженні церковної проблематики, пов'язаного із пануванням марксистської ідеології із нетиповим для попередніх часів атеїстичним підходом, наприкінці 80-х років ХХ ст. розпочався новий етап у історіографії історії православної церкви, що було зумовлено принаймні двома подіями – так званими «перебудовчими процесами» і підготовкою до відзначення 1000-річчя хрещення Русі. Вже невдовзі інтерес до церковної історії набув додаткового потужного імпульсу завдяки поживленню загального інтересу до минулого України, пов'язаному з проголошенням її незалежності [1, с. 250]. В даний час цей інтерес ще більше зростає у зв'язку із підготовкою до відзначення 1025-річчя хрещення Київської Русі. Адже саме християнізація Русі-України, - як підкреслює Президент України Віктор Янукович, - ознаменувала собою нову віху національної історії і раз і назавжди окреслила цивілізаційну приналежність нашої держави [2, с. 3]. У рік відзначення цієї події переосмислення історичного досвіду історії церкви, церковно-державних стосунків і т. інше набуває особливої актуальності.

Новітня історіографія православної церкви в Україні ХІХ ст. має значні теоретичні напрацювання. Стосовно досліджуваної нами теми, то варто відзначити монографічні, дисертаційні дослідження та наукові статті сучасних дослідників, які уже досліджували дану проблему, але в інших аспектах. Так, В.С.Перерва своє дисертаційне дослідження присвятив реконструкції механізмів та обставин функціонування єпархіальних органів влади і діяльності парафіяльного священства у різних сферах церковного та суспільного життя [3]; Ю.В.Коптюх досліджував реформи устрою Російської православної церкви на Правобережній Україні в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст. [4], а процеси модернізації єпархіальних структур православної церкви в Україні в другій половині ХІХ ст. розглядала І.М.Шугальова [5]. Тобто, в цілому органи управління єпархіальної адміністрації уже перебували у центрі дослідницької уваги. Але процес формування території Київської єпархії на початку ХІХ ст. і створення церковно-адміністративної структури як окрема тема все ще викликає науковий інтерес.

Метою даної наукової розвідки є систематизація окремих розрізнених фрагментів історії формування цілісної адміністративно-територіальної одиниці Російської православної церкви на українських землях – Київської єпархії. Хочеться сподіватися, що це актуалізує тему і приверне увагу дослідників історії православної церкви, бо на часі створення повної історії Київської єпархії, адже теоретичні напрацювання та наявна джерельна база уможливають виконання цього завдання.

Межі православних єпархій в другій половині ХVІІІ ст. були вкрай не стійкими. Приєднання Російською державою українських земель супроводжувалось утворенням нових і розмежуванням старих губерній. Неспівпадання кордонів єпархії і губерній створювало труднощі і незручності в управлінні ними. Тільки в кінці ХVІІІ ст. російський уряд унормував статус новоприєднаних земель. 31 червня 1799 р. імператор Павло І іменним указом повелів Св.Синоду перейменувати і розмежувати єпархії відповідно до нових назв і кордонів губерній. А указом від 4 серпня 1799 р. він розпорядився межі всіх взагалі єпархій співвіднести з кордонами губерній і «самі назви єпархій для більшої зручності співвіднести з назвами тих губерній, в яких знаходяться їх кафедри» [6, с. 583].

У відповідь на це височайше повеління Св.Синод підготував відповідний проект, який і був затверджений царем 16 жовтня 1799 року. З того часу єпархії стали більш-менш сталими церковно-адміністративно-територіальними одиницями.

З 1-го квітня 1796 року на Київську митрополію вступив Ієрофей (Малицький) і саме йому довелося остаточно визначити кордони Київської єпархії. На той час вона включала: на лівому березі Дніпра повіти Остерський, Козелецький, Пирятинський, Лубенський, Золотоніський, Переяславський і частину Київського. На правому березі: іншу частину Київського і три округи – Рожевська, Богуславська і Білоцерківська. Останні області були включені до складу Київської єпархії від Ізяславської і Брацлавської губернії в 1795 р. Це були землі, приєднанні до Росії за другим поділом Польщі 1793 року. Але у такому складі єпархія проіснувала не довго.

1 вересня 1797 року іменний імператорський указ Св.Синоду гласив: Київську єпархію мають складати правобережні землі, а інші, що відійшли від Київської до Малоросійської губернії складуть іншу єпархію, яку передати в управління коадґютору Київської митрополії вікарному єпископу Переяславському і Бориспільському «Киевскую епархию долженствуют составлять части, по ту сторону (т.е. правую) Днепра лежащие, а прочие, отшедшие от Киевской в Малороссийскую губернию, да будут учреждены особою епархиею, которую поручить в управление коадютору Киевской митрополии» [7, с. 585] вікарному єпископу Переяславському і Бориспільському. За цим указом лівобережні повіти, тобто майже уся колишня Київська єпархія, відійшли до новоутвореної єпархії Переяславської. З колишньої Київської єпархії залишилась тільки частина Київського повіту (правобережна) і три округи, з яких у цей же час були утворені три повіти – Київський, Васильківський і Богуславський. До них додавалися: від Брацлавської губернії – Махновський, Липовецький, П'ятигорський і Сквирський повіти, від Вознесенської губернії – Уманський, Катеринопільський, Чигиринський і Черкаський, а від Волинської – Радомишльський повіти [7, с. 401]. З цього часу територія Київської єпархії практично не змінювалась. Її межі співпадали з кордонами Київської губернії, яка складалася з 12 – ти повітів: Київський, Васильківський, Каневський (Богуславський), Таращанський (П'ятигорський), Звенигородський (Катеринопільський), Черкаський, Чигиринський, Уманський, Липовецький, Сквирський, Махновський і Радомишльський.

Процес формування території Київської єпархії супроводжувався створенням системи єпархіального управління. Адаже до цього вона була практично відсутня, а нагляд за храмами і священно-церковно-служителями здійснювався досить формально. Наприклад, 86 церков Рожевської округи підпорядковувалися одному духовному правлінню – Чорнобильському – і складали одне благочиння. В Богуславській і Білоцерківській округах керівництво церковним життям було ще слабшим, адже нагляд за церквами здійснював один благочинний. Така практика була звичною і, наприклад, у віданні Канівського благочинного Іоана Крупи перебувало сорок церков Богуславської і десять – Білоцерківської округи. А Білоцерківський благочинний Василь Зражевський здійснював керівництво 89-ма церквами. Або, наприклад, Ставищенською протопопією керував священник, який мешкав у Каневі. Природно, що такий стан керівництва церковним причтом потребував кардинальних змін. Тому київський митрополит особисто взявся за створення дієвої структури єпархіального керівництва.

Митрополит Ієрофей згрупував усі діючі на території новоствореної Київської єпархії храми з населеними пунктами на невеликі округи, доручивши нагляд за ними благочинних, а дикастерії наказав скласти реєстер церков і списки благочинних. Останнім він запропонував підібрати собі на допомогу «десятоначпльників». Обрані кандидати разом з актами виборів представлялися митрополиту для затвердження. Як виявилось пізніше, це були вимушені та тимчасові нововведення, так як в подальшому процес формування управлінської структури був уніфікований.

Між тим, готувалися останні зміни кордонів Київської єпархії. Митрополит Ієрофей в листі до Київського цивільного губернатора Василя Івановича Милашевича від 6 квітня 1797 року просив повідомити які саме міста, містечка і села складатимуть Київську губернію. Бо це визначало кількість церков і губернатор не затримався з відповіддю, пообіцявши найближчим часом представити карту губернії. Але митрополит сам почав збирати такі відомості.

І от нарешті 27 серпня 1797 року імператорським указом був затверджений проект Сенату про остаточне затвердження кордонів Київської губернії, яка складалася з 12-ти повітів.

А через чотири дні з'явився монарший указ, за яким Київська єпархія затверджувалася в межах створеної одноіменної губернії.

Після цього київський митрополит Ієрофей безпосередньо зайнявся організацією єпархіального управління. Усі церкви Київської єпархії були розподілені на 12 округів, кожен з яких уміщувався в межах одноіменного повіту. А так як ново приєднанні повіти не ввійшли до складу Київської єпархії в попередньому вигляді, а були заново розмежовані, то у відповідності з цим розмежуванням, у дикастерії були складені точні «реєстри» як тих населених пунктів і церков, які відходили від одного до іншого повітів, так і взагалі усіх храмів повітів. Ці реєстри були розіслані в усі духовні правління з приписом прийняти справи з усіх новоприєднаних приходів.

Адміністративним центром церков кожного повіту було духовне правління. Самим зручним їх місцеперебуванням було повітове місто. Саме так було вирішено у дев'яти приєднаних до Київської єпархії повітах. Але у трьох заново створених повітах – Київському, Васильківському, Богуславському – існуючі на цій території два духовні правління (Чорнобильське і Корсунське) знаходились не в повітових центрах, а тому київський митрополит їх заклав. Перше – на основі указу від 26 лютого 1798 р., а друге – за митрополичим указом від 21 січня того ж року. Церкви, підвідомчі раніше Чорнобильському духовному правлінню, а потім включені до складу Київського повіту, були віддані у відання спеціально обраних благочинних. А замість Корсунського духовного правління було створено Богуславське.

Щодо новоствореного Васильківського повіту, то час відкриття духовного правління в ньому не з'ясовано, але згадки про нього зустрічаються раніше 1798 року. Можна припустити, що воно було створено в період формування повіту.

Отож, в одинадцяти повітах Київської губернії були збережені існуючі, перенесені в ново визначені повітові центри, духовні правління. Без такого залишався тільки Київський повіт. Рапортуючи на початку 1799 року Св.Синоду про діючі духовні правління, митрополит Ієрофей просив дозволу на утворення і 12-го духовного правління для Київського повіту. Але так як у місті Києві розташовувалась дикастерія, то утримувати ще й духовне правління в місті Св.Синод вважав обтяжливим для казни. Таким чином, Київська єпархія мала тільки 11 духовних правлінь в 11 повітах, а 12-й-Київський повіт підпорядковувався безпосередньо дикастерії.

Першим важливим завданням новостворених чи оновлених духовних правлінь були вибори благочинних. Для реалізації цього завдання усім духовним правлінням наказувалось згрупувати підвідомчі їм населені пункти в окремі округи в залежності від віддаленості їх один від одного. Рекомендувалося близько розташовані поселення об'єднувати в округ по 12-15, а віддалені один від одного – по 10. На кожен округ духовні правління мали організувати вибори двох кандидатів з протоієреїв чи священників, які мали здібності і бажання до адміністративної діяльності, і разом з актами виборів представили кандидатури на розгляд і затвердження одного з них митрополитом. І тільки після вибору митрополита і складання присяги благочинні отримували затвердження на посаді. При цьому кожному із затверджених благочинних особисто митрополитом вручалася «благочинницька інструкція», котру підписували усі члени Київської дикастерії і їх підписи скріплювалися дикастерською печаткою.

Благочинницька інструкція за митрополита Ієрофея, тобто в період формування єпархіальної структури, мала таку назву: «По указу Его Императорского Величества и по резолюции Его Высокопреосвященства, Св.Правительствующего Синода Члена, Ієрофея, Митрополита Киевского и Галицкого, Священно-Архимандрита Киево-Печерские Лавры и ордена Св.Апостола Андрея Первозванного Кавалера, - из Киевской духовной дикастерии определенному благочинным Сквирского уезда селений (следует перечисление девяти селений и при них церквей) – священнику Ефрему Корнинскому» [9, с. 601]. Ця інструкція складалася з 63 параграфів, які тематично складали чотири частини: 1) §§ 1-14 окреслювали коло обов'язків благочинного стосовно церков ввіреному йому округу; 2) §§ 15-45 - обов'язки і повноваження стосовно священно-церковно-служителів; 3) §§ 46-52 – регламентували стосунки благочинного з вірянами; 4) §§ 53-63 стосувалися влади і повноважень благочинного. Як видно, це був досить обширний опис прав і обов'язків благочинних, на яких покладалися наглядові, пастирські, організаційні та контролюючі функції.

Важливим завданням благочинних була організація вчасної подачі різноманітної звітності від церков до Київської дикастерії. З метою поліпшення єпархіального управління дикастерія розробила і розіслала в усі духовні правління зразки і форми звітності. Це бланки екстрактів про народжених і померлих, клірові відомості про церкви і священно-церковно-служителів, відомості про тих, що сповідалися і не сповідалися і т.д. До того ж, ці бланки супроводжувалися детальними інструкціями щодо їх заповнення. Окрім того, в усі духовні правління були надіслані точні форми складання різноманітних «прошений», скарг і доносів. Тобто уся паперова звітність і діловодство були максимально уніфіковані.

З метою поліпшення єпархіального керівництва були здійснені деякі нововведення і в канцелярії Київської дикастерії. Аби не порушувати терміни звітності Св.Синоду, була складена «обстоятельная табель», яка вивішувалась на стіні канцелярії і мало зорово нагадувати про вчасність подачі звітів. А для реєстрації усіх вихідних з дикастерії указів та розпоряджень призначено окремого канцеляриста, який на початку кожного місяця був зобов'язаний доповідати секретарю про усі невиконані розпорядження дикастерії. Секретар, у свою чергу, доповідав про це членам дикастерії, які розглядали кожен випадок і штрафували винуватців.

2 вересня 1799 р. Київський митрополит Ієрофей (Малицький) помер і 29 вересня митрополиту кафедру в Києві зайняв Гавриїл (Бодоні-Бокулеско) [10, с. 363]. До цього часу було завершено формування територіальних меж Київської єпархії і повітів в ній. 16 жовтня того ж року Св.Синод доповідав імператору Павлу I про розмежування єпархій на новоприєднаних до Росії територіях і про ліквідацію старих та створення нових архієрейських кафедр. У цій доповіді йшлося і про Київську єпархію, зокрема про те, що хоч вона і сформована тільки з правобережної частини Київської митрополії і ново приєднаних від Польщі земель, вся територія її досить велика. З огляду на це Синод просив позитивного монаршого рішення на пропозицію призначити помічника митрополиту – вікарного єпископа, який би допомагав здійснювати управління єпархією.

Дозвіл на відкриття кафедри єпископа було отримано. Місцеперебуванням вікарію було визначено Києво-Михайлівський монастир, яким він мав керувати як архимандрит. А окрім архимандритичих доходів, він мав отримувати 1000 руб. казенної платні і мати під своїм керівництвом, окрім монастирської братії, ще 12 служителів. Монаршею волею стверджена доповідь Св.Синоду відводила новому вікарію землі і різних угідь (ставків і тд.) стільки, скільки визначено на монастир і, окремо, на митрополичий дім указом від 18 грудня 1797 року [11, с. 480].

26 листопада 1799 року вікарієм на новоутворене в Київській митрополії вікаріатство призначено Феофана (Шіянова), бувшого архимандрита Новгород-Сіверського Спаського монастиря. А 10 лютого 1800 року було представлено архимандрита Феофана, а ще через 2 дні відбулася його хіротонія в Лаврській Успенській церкві. Св.Синод у своєму розпорядженні не визначив найменування київському вікарію, тому митрополит Гавриїл своєю волею найменував його єпископом Чигиринським. Щодо його обов'язків, то 15 лютого 1800 р. митрополит письмовим розпорядженням доручив йому опікуватися містом Чигирином і усіма православними храмами на території Чигиринського повіту. Усі церковні вправи вікарій мав чинити з відома і від імені митрополита, спілкуватися зі Св.Синодом тільки через дикастерію, але у випадку відсутності чи хвороби митрополита він мав його замінити і перебрати на себе усі функції архіпастиря. У підпорядкування вікарію митрополит перевів старшого канцеляриста дикастерії, губернського секретаря Коломійцова для ведення справ і письмоводства.

Упродовж XIX ст. структура єпархіальної влади удосконалювалась, а саме: було відкрито ще три вікаріатства (Канівське, Уманське, Черкаське) і митрополит мав чотирьох заступників – вікаріїв. Київська дикастерія, а пізніше – духовна консисторія – була збільшена і розширені її функції. Духовні правління в повітах удосконалювали поділ на благочинницькі округи і підвищували вимоги до благочинних. А благочинні уже у свою чергу керували парафіяльними церковними причтами. Але основні ланки управлінської структури були створені ще в кінці XVIII ст. і залишалися сталими упродовж XIX – перших десятиліть XX ст. Церковне життя було вставлене у чіткі організаційні рамки, чітко регламентувалося і контролювалося. А державне протегування православної церкви забезпечувало стабільність її організаційної структури, в т.ч. і єпархіального управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лиман Ігор. Сучасний стан і перспективи досліджень з історії православ'я в Україні // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2007. – Вип.17. – С.250-259.
2. Церква і держава мають бути партнерами // Урядовий кур'єр. – 2013. - №17. – 26 січня 2013 р.
3. Перерва В.С. Статус єпархіальних органів влади та парафіяльного священства в Київській митрополії кінця XVIII – XIX століття : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд.іст.наук : 07.00.01 Історія України / В, с. Перерва. – К., 2002. – 16 с.
4. Коптюк Ю.В. Реформи устрою Російської Православної Церкви на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) : автореф.дис. на здоб. наук. ступеня канд.іст.наук : 07.00.01 Історія України / Ю. В. Коптюк. – К., 2005. – 14 с.
5. Шугальова І.М. Модернізація єпархіальних структур православної церкви в Україні в другій половині XIX ст. // Гілея (Науковий вісник): Збірник наукових праць. Вип.8. – К., 2007. – С.208-219.
6. Белгородский А. Краткая биография Иерофея Малицкого до вступления его на кафедру Киевской митрополии (включительно) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1900. – Август. – С.569-616.
7. Там само. – С.585.
8. Протоиерей Петр Орловский. Столетие Киевской епархии в настоящем ее составе (1 сентября 1797 – 1 сентября 1897 г.) и состояние церквей, в каком они вошли в этот состав // Труды Киевской Духовной Академии. – 1897. – Ноябрь. – С.400-419.
9. Див.: Белгородский А. Вказ. праця. – С.601.
10. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799-1903 г.г.)//Труды Киевской Духовной Академии. – 1904. – Июль. – С.355-388.
11. Шпачинский Н. Историческая заметка о викариатстве Киевской митрополии в XVIII ст.//Киевские Епархиальные Ведомости. – 1898. - №11. – С.472-483.

Кузнец Т.В. КИЕВСКАЯ ЕПАРХИЯ НАЧАЛА XIX В.: ФОРМИРОВАНИЕ ЦЕРКОВНО-АДМИНИСТРАТИВНОЙ СТРУКТУРЫ

На основе источников в статье прослеживается процесс формирования территории Киевской епархии и создания системы епархиального управления, которая на этапе создания унифицировалась с церковно-административной структурой Русской Православной Церкви.

Ключевые слова: Киевская епархия, Киевская духовная консистория, Духовные Правления, благочиннические округа, благочинные, митрополит.

Kuznets T.V. KYIV EPARCHY OF THE EARLY XIX CENTURY: FORMATION OF CHURCH ADMINISTRATIVE STRUCTURE

The article deals with the formation process of Kyiv eparchy territory and system of diocesan government. On the first stage of its creating Kyiv eparchy was standardized with administrative structure of Russia Orthodox Church.

Key words: Kyiv eparchy, Kyiv clerical consistory, clerical government, church district, metropolitan

УДК 930.1:94(477) “ П. Я. Стебницький, Д. Л. Мордовець ”

Л.І. Буряк

П.Я. СТЕБНИЦЬКИЙ І Д.Л. МОРДОВЕЦЬ: НА ПЕРЕХРЕСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Діяльність двох знакових постатей петербурзького середовища другої половини XIX ст. розглядається як органічна цілісність на ґрунті українських інтересів. Досліджується зумовленість наукового інтересу П. Стебницького до архіву Д. Мордовця. Публікація П. Стебницького аналізується як перша спроба вивчення громадської діяльності Д. Мордовця у контексті українського національного руху.

Ключові слова: П. Я. Стебницький, Д. Л. Мордовець, українське петербурзьке середовище, архів Д. Л. Мордовця.

У 1907 р. часопис «Україна» надрукував статтю П. Стебницького «З архіву Д. Л. Мордовцева» [1]. Скромна, на перший погляд, публікація являла багатогранний інтерес, виглядала актуальною і логічною у контексті редакційної політики тогочасної «України». Як відомо, на тому етапі часопис «Україна» проіснував лише рік і кожен з надрукованих матеріалів був не просто текстом, а виявом світоглядної позиції [2]. Концептуальні засади «України», яка продовжила справу, розпочату «Киевской стариной», вибудовувались на хвилі поживлення громадсько-політичного та культурного життя після відміни у 1905 р. царського